

Цаль-Цалко Юзеф

доктор економічних наук, професор
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0003-4525-9449>

Мороз Юлія

доктор економічних наук, професор
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-6136-3070>

Бедер Дмитро

аспірант
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0009-0007-8048-6141>

Ветеранське підприємництво як механізм циркуляції людського капіталу

Анотація. Проведене у статті дослідження дає підстави стверджувати, що ветеранське підприємництво доцільно розглядати не лише як інструмент економічної реінтеграції ветеранів, а й як механізм циркуляції людського капіталу, яка забезпечує повторне залучення набутого професійного, управлінського та соціального потенціалу до процесів створення економічної цінності. Доведено, що концепція циркуляції людського капіталу доповнює сучасне бачення циркулярної економіки, поширюючи її принципи на сферу використання інтелектуальних, професійних і управлінських ресурсів ветеранів. Об'єктом циркуляції виступають як економічні ресурси нематеріального і матеріального характеру (активи), так і людський капітал ветеранів, який через підприємницьку діяльність набуває нового економічного змісту та забезпечує безперервність процесів створення суспільної й економічної цінності. Циркуляцію людського капіталу ветеранів доцільно розглядати як наукову категорію, що відображає процес переходу, трансформації та повторного продуктивного використання знань, навичок, досвіду, компетентностей і соціально-професійного потенціалу ветеранів у цивільній економіці після завершення військової служби. Практичне значення запропонованого підходу полягає у можливості його використання як теоретичної основи для формування державної політики, розвитку ветеранського підприємництва, удосконалення механізмів економічної реінтеграції ветеранів, розроблення програм підтримки підприємницької діяльності та інтеграції людського капіталу ветеранів у систему післявоєнного економічного відновлення України.

Ключові слова: ветеранське підприємництво; людський капітал ветеранів; циркуляція людського капіталу; циркулярна економіка; економічна реінтеграція ветеранів; трансфер компетентностей; цифровізація; післявоєнне відновлення; територіальні громади.

Актуальність теми дослідження. Післявоєнне відновлення України зумовлює необхідність формування нових підходів до використання людського капіталу як ключового ресурсу економічного розвитку. Особливого значення в цьому процесі набуває людський капітал ветеранів, який поєднує професійні, управлінські, організаційні, комунікаційні та лідерські компетентності, сформовані як у цивільному житті, так і в умовах військової служби. Його збереження, адаптація та повторне залучення до продуктивної економічної діяльності є важливою передумовою не лише соціальної реінтеграції ветеранів, а й відновлення підприємницької активності, розвитку територіальних громад і посилення економічної спроможності держави.

В умовах війни та післявоєнної трансформації значна частина людського капіталу переходить із цивільного сектору до оборонної сфери, а після завершення служби потребує нового механізму повернення до економічного обігу. У цьому контексті відбувається циркуляція людського капіталу ветеранів, під якою можна розуміти процес його переходу від військової діяльності до цивільної економічної активності через набуття нових компетентностей, підприємницьку самореалізацію, створення бізнесу, робочих місць і доданої вартості.

Одним із найбільш дієвих механізмів такої циркуляції є підприємництво. На відміну від пасивних форм соціальної підтримки, підприємництво створює умови для продуктивного використання людського капіталу, оскільки спрямовує знання, навички, досвід, дисципліну, відповідальність і здатність до прийняття рішень у сферу створення товарів, послуг, доходів, зайнятості та суспільної користі.

Попри зростання практичної значущості ветеранського підприємництва, його економічний зміст як механізму циркуляції людського капіталу поки що у наукових дослідженнях розглядається крізь призму соціальної адаптації, державної підтримки, правового статусу, зайнятості або грантового фінансування. Водночас недостатньо розкритим залишається питання його ролі у повторному залученні людського капіталу ветеранів до продуктивного використання, формуванні підприємницького потенціалу, створенні економічної цінності та розвитку територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика циркуляції людського капіталу ветеранів через підприємництво перебуває на перетині кількох наукових напрямів: теорії людського капіталу, досліджень ветеранської реінтеграції, соціального та ветеранського підприємництва, розвитку територіальних громад і післявоєнного відновлення економіки.

У наукових працях, присвячених людському капіталу України в умовах війни, акцент робиться на його втратах, трансформації та необхідності повсякчасного відновлення [1, 2]. Зокрема, В.Гойчук і Н.Любомудрова [1] досліджують вплив бойових дій, міграційних процесів і внутрішнього переміщення населення на формування та використання людського капіталу підприємств. Автори наголошують на необхідності збереження, розвитку й адаптації людського капіталу до нових умов функціонування економіки.

Окремий напрям наукового аналізу становлять дослідження ветеранського підприємництва та соціального підприємництва як інструментів економічної реінтеграції. Злобін Д.Л. і Петруненко Я.В. [3] розглядають соціальне підприємництво як правовий та економічний інструмент поствоєнної реінтеграції ветеранів, наголошуючи, що економічна реінтеграція передбачає перетворення ветерана з отримувача допомоги на активного учасника ринку. А.В. Вербицька [4] розглядає соціальне підприємництво як інструмент реінтеграції ветеранів та членів їхніх сімей на рівні територіальної громади. Авторка обґрунтовує необхідність партисипативної взаємодії органів влади, бізнесу, громадських організацій, освітніх установ і ветеранської спільноти, спрямованої на професійну адаптацію, працевлаштування, розвиток соціальних зв'язків і підприємницьких ініціатив ветеранів.

Зарубіжний науковий контекст також підтверджує економічну значущість людського капіталу, сформованого у військовій сфері. Трайтенберг М. [5] обґрунтовує, що розвиток військового людського капіталу має подвійне призначення: він є важливим для обороноздатності, але водночас може бути цінним для довгострокового зростання продуктивності та економічного розвитку. Це положення є методологічно важливим для розуміння циркуляції людського капіталу ветеранів, оскільки показує можливість трансформації військового досвіду, знань і навичок у цивільну економічну активність.

Прямо сформованих досліджень щодо категорії «людський капітал у циркулярній економіці» в українській науці поки що небагато. Частіше українські автори розглядають людський капітал опосередковано: як умову переходу до циркулярних бізнес-моделей, чинник сталого розвитку, складову зеленої трансформації, цифровізації, регенеративних бізнес-моделей або розвитку територій.

Кичко І. та Ольхович М. [6] найбільш прямо пов'язують людський капітал із циркулярною економікою через управління персоналом. У ключових словах статті прямо зазначені: циркулярна економіка, технології управління персоналом, кадрова політика, людський капітал, компетенції. В анотації автори підкреслюють, що перехід від лінійної до циркулярної логіки створення вартості потребує не лише технологічних змін, а насамперед трансформації HR-політики.

Кузьмін О.Є., Мельник О.Г., Горбаль Н.І. [7] у монографії визначають циркулярну економіку як модель розумного використання та відновлення природних ресурсів, заснована на підході 3R - reduce, reuse, recycle. Окремо автори зазначають, що підтримка кластерних ініціатив в умовах циркулярної економіки має включати інвестиції в людський капітал та інфраструктуру.

Шебанін В.С. та Решетілов Т.О. [8] наголошують, що люди живуть, працюють, споживають і розпоряджаються ресурсами, тому вони перебувають у центрі ключових рішень, що визначають економічне зростання, соціальний добробут та екологічні переваги.

Аналіз українських наукових джерел свідчить, що проблема людського капіталу в контексті циркулярної економіки перебуває на етапі становлення. Це дає підстави стверджувати, що в українській науці тільки розпочинається формування передумов для дослідження людського капіталу як специфічного нематеріального ресурсу циркулярної економіки, однак його безпосереднє обґрунтування як об'єкта циркуляції, збереження, відновлення та повторного продуктивного використання потребує подальшого наукового розвитку.

Метою статті є теоретичне обґрунтування циркуляції людського капіталу ветеранів через підприємництво та визначення її економічного значення для післявоєнного відновлення України, розвитку ветеранського бізнесу і посилення спроможності територіальних громад. Наукова новизна

статті полягає в обґрунтуванні підходу, за яким ветеранське підприємництво розглядається не лише як форма самозайнятості чи соціальної адаптації ветеранів, а як механізм циркуляції людського капіталу, що забезпечує його перехід від військового досвіду до цивільної економічної активності, створення доданої вартості, зайнятості, підприємницької активності та сталого розвитку територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Людський капітал відіграє ключову роль у розвитку бізнесу, оскільки саме люди є носіями знань, професійних навичок, досвіду, управлінських здібностей, інноваційного мислення та здатності створювати економічну цінність. На відміну від матеріальних ресурсів, які мають обмежений характер і поступово зношуються, людський капітал може накопичуватися, розвиватися, оновлюватися та забезпечувати довгострокові конкурентні переваги підприємства.

У бізнесі людський капітал виступає основою ефективного використання всіх інших ресурсів - фінансових, матеріальних, інформаційних, технологічних та організаційних. Навіть за наявності сучасного обладнання, цифрових технологій чи достатнього фінансування саме рівень компетентності працівників і управлінського персоналу визначає, наскільки результативно ці ресурси будуть використані. Тому людський капітал є не допоміжним, а стратегічним ресурсом підприємницької діяльності.

Роль людського капіталу проявляється насамперед у забезпеченні продуктивності праці. Професійні знання, практичний досвід, кваліфікація, здатність швидко навчатися та адаптуватися до змін безпосередньо впливають на якість виконання бізнес-процесів, швидкість прийняття рішень, рівень витрат, якість продукції чи послуг і задоволеність споживачів. Чим вищий рівень людського капіталу, тим більша здатність бізнесу до ефективної діяльності та зростання.

Важливе значення людський капітал має і для інноваційного розвитку бізнесу. Саме працівники, менеджери й підприємці генерують нові ідеї, удосконалюють продукти, впроваджують технології, змінюють бізнес-моделі, шукають нові ринки та способи створення цінності. У сучасних умовах конкурентоспроможність бізнесу дедалі більше залежить не лише від доступу до ресурсів, а від здатності людей мислити інноваційно, працювати з інформацією, використовувати цифрові інструменти й швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища.

Людський капітал також є основою управлінської ефективності. Якість стратегічного планування, організації діяльності, мотивації персоналу, контролю, комунікації та прийняття рішень залежить від професійного рівня управлінців. Саме управлінський людський капітал визначає здатність бізнесу формувати цілі, розподіляти ресурси, координувати дії працівників, управляти ризиками та забезпечувати розвиток підприємства в умовах невизначеності.

Окремо слід підкреслити роль людського капіталу у формуванні конкурентних переваг. Технології, обладнання або фінансові ресурси можуть бути доступними для багатьох підприємств, однак унікальні знання, досвід, корпоративна культура, командна взаємодія, підприємницьке мислення та лояльність персоналу значно складніше скопіювати. Саме тому людський капітал може виступати джерелом стійкої конкурентної переваги бізнесу.

У сучасному бізнесі людський капітал виконує не лише виробничу, а й адаптаційну функцію. Підприємства працюють в умовах швидких технологічних змін, цифровізації, криз, воєнних ризиків, зміни попиту, глобальної конкуренції та нестабільності ринків. За таких умов здатність працівників і керівників навчатися, переорієнтовуватися, приймати рішення в умовах невизначеності та освоювати нові інструменти стає однією з головних передумов стійкості бізнесу.

Людський капітал має також соціально-економічне значення. Бізнес, який інвестує у розвиток персоналу, професійне навчання, безпечні умови праці, мотивацію, добробут і залученість працівників, формує вищу якість трудових відносин і посилює власну репутацію. Це сприяє зменшенню плинності кадрів, підвищенню продуктивності, покращенню внутрішньої комунікації та зміцненню організаційної культури.

Отже, роль людського капіталу в бізнесі полягає в тому, що він є головним джерелом продуктивності, інновацій, управлінської ефективності, адаптивності та конкурентоспроможності підприємства. Його розвиток забезпечує не лише поточну результативність бізнесу, а й здатність підприємства до довгострокового зростання, технологічного оновлення, стійкості до криз і створення нової економічної цінності.

Стан людського капіталу в бізнесі України в умовах війни та післявоєнного відновлення можна оцінити як «критично важливий, але структурно ослаблений і нерівномірно відновлюваний». З одного боку, український бізнес демонструє високу адаптивність, здатність продовжувати діяльність в умовах безпекових ризиків, руйнування інфраструктури, логістичних обмежень і нестабільності. З іншого боку, саме людський капітал став одним із головних обмежувальних чинників розвитку підприємств, оскільки війна спричинила скорочення трудових ресурсів, міграцію населення, мобілізацію значної частини працездатних осіб, професійні дисбаланси та посилення дефіциту кваліфікованих кадрів.

Окремою рисою сучасного стану людського капіталу є його демографічна та соціальна трансформація. Війна змінила структуру робочої сили: частина працівників перебуває у Збройних силах

України, частина - за кордоном, значна кількість людей є внутрішньо переміщеними особами, а кількість ветеранів, які поступово повертатимуться до цивільного життя, зростає. OECD [9] зазначає, що мобілізація та масштабне переміщення населення посилили дефіцит робочої сили в Україні. За таких умов ефективна реінтеграція демобілізованих військовослужбовців і внутрішньо переміщених осіб у ринок праці є важливою передумовою відновлення трудового потенціалу, інклюзивного економічного зростання та післявоєнної відбудови. Одним із напрямів такої реінтеграції може стати залучення ветеранів до зайнятості, професійного навчання, самозайнятості та підприємницької діяльності. Це означає, що для бізнесу одним із перспективних напрямів відновлення людського капіталу стане економічна реінтеграція ветеранів через зайнятість, перекваліфікацію та підприємництво.

Людський капітал може бути обґрунтовано розглянутий як об'єкт циркулярної економіки за умови розширеного розуміння циркулярності не лише як руху матеріальних ресурсів, а як процесу збереження, відновлення, повторного залучення та продуктивного використання всіх видів економічно значущих ресурсів. У класичному розумінні циркулярна економіка орієнтована на подовження життєвого циклу ресурсів, мінімізацію втрат, повторне використання, відновлення та зменшення непродуктивного вибуття ресурсів із господарського обігу. Якщо цю логіку застосувати до людського капіталу, то він також може розглядатися як ресурс, який не повинен втрачатися, знецінюватися або випадати з економічної системи, а має постійно відтворюватися, оновлюватися та залучатися до створення економічної цінності.

На відміну від матеріальних ресурсів, людський капітал має нематеріальну природу. Він охоплює знання, навички, професійний досвід, компетентності, управлінські здібності, підприємницький потенціал, здатність до навчання, інноваційного мислення та продуктивної праці. Проте саме ця нематеріальна природа не заперечує його циркулярного значення, а навпаки - посилює його роль у сучасній економіці. Якщо у виробничій сфері циркулярна економіка спрямована на недопущення втрати економічних ресурсів (активів), то у сфері людського капіталу вона має бути спрямована на недопущення втрати знань, досвіду, кваліфікації, трудового потенціалу та підприємницької активності.

Людський капітал стає об'єктом циркулярної економіки тоді, коли його розглядають у межах життєвого циклу: формування - використання - трансформація - відновлення - повторне залучення - розвиток. На етапі формування відбувається накопичення знань, навичок, досвіду та професійних компетентностей; використання - людський капітал реалізується у праці, управлінні, підприємстві, інноваціях і створенні доданої вартості; трансформації - він може змінювати сферу застосування, наприклад, переходити з військової, освітньої, виробничої чи управлінської діяльності до підприємництва; відновлення й оновлення - відбувається перепідготовка, навчання, адаптація, психологічна та професійна підтримка; повторного залучення - людський капітал знову включається в економічний обіг через зайнятість, самозайнятість, бізнес, соціальні ініціативи або розвиток громад; розвитку - відбувається його якісне й кількісне нарощування - людина або працівник накопичує нові знання, професійні навички, досвід, компетентності та здатність створювати економічну й суспільну цінність.

З позицій циркулярної економіки втрата людського капіталу може бути прирівняна до втрати цінного ресурсу. Безробіття, професійна дезадаптація, міграція, соціальна ізоляція, невикористання набутих компетентностей, втрата кваліфікації або неможливість повернення до продуктивної діяльності означають не лише соціальну проблему, а й економічну втрату. У цьому сенсі циркулярний підхід дозволяє розглядати людський капітал як ресурс, який потрібно не лише створювати, а й утримувати в активному економічному обігу.

Особливо виразно ця логіка проявляється щодо людського капіталу ветеранів. Під час військової служби ветерани набувають або посилюють такі компетентності, як дисципліна, відповідальність, лідерство, командна взаємодія, здатність діяти в умовах ризику, організаційна стійкість, кризове мислення та управлінський досвід. Після завершення служби ці компетентності можуть або бути втраченими для економіки через безробіття, ізоляцію чи професійну невизначеність, або пройти процес циркуляції - тобто бути трансформованими й повторно залученими до цивільної економіки через працю, підприємництво, управління, наставництво, соціальні проєкти та розвиток територіальних громад.

У цьому контексті ветеранське підприємництво може виступати одним із каналів циркуляції людського капіталу. Через створення власної справи ветеран переносить набутий досвід у цивільну економічну діяльність: організаційні навички - в управління бізнесом, лідерські якості - в управління командою, відповідальність - у виконання зобов'язань перед клієнтами й партнерами, здатність діяти в умовах ризику - в підприємницьку адаптивність, командний досвід - у формування трудового колективу. У такому разі людський капітал не втрачається після завершення військової служби, а змінює форму використання і продовжує створювати економічну та соціальну цінність.

Циркуляцію людського капіталу ветеранів доцільно розглядати як наукову категорію, що відображає процес переходу, трансформації та повторного продуктивного використання знань, навичок, досвіду, компетентностей і соціально-професійного потенціалу ветеранів у цивільній економіці після завершення військової служби. Такий підхід дає змогу відійти від вузького розуміння ветеранів лише як соціальної

групи, що потребує підтримки, і розглядати їх як носіїв специфічного людського капіталу, здатного створювати економічну, управлінську, підприємницьку та суспільну цінність.

Наукове обґрунтування циркуляції людського капіталу ветеранів може базуватися на поєднанні кількох теоретичних підходів: ресурсного, процесного, реінтеграційного, підприємницького та екосистемного. Ресурсний підхід дозволяє розглядати людський капітал ветеранів як особливий ресурс економічного розвитку, що включає дисципліну, відповідальність, командну взаємодію, лідерські якості, здатність діяти в умовах ризику, організаційний досвід і навички прийняття рішень у кризових ситуаціях. Процесний підхід дає змогу описати циркуляцію як послідовність етапів переходу від військової служби до цивільної економічної активності. Реінтеграційний підхід акцентує увагу на поверненні ветеранів до ринку праці, підприємництва та життя територіальних громад. Підприємницький підхід розкриває бізнес як механізм практичного використання людського капіталу. Екосистемний підхід дозволяє врахувати взаємодію ветеранів, держави, громад, бізнесу, освітніх установ, фінансових інституцій і громадських організацій у процесі такого переходу.

Сутність циркуляції людського капіталу ветеранів полягає у тому, що людський капітал, сформований або посилений під час військової служби, не повинен втрачатися після демобілізації, а має бути переорієнтований на цивільну економічну діяльність. Йдеться не про механічне повернення людини до попереднього місця праці, а про ширший процес трансформації набутого досвіду в нові форми економічної активності: підприємництво, самозайнятність, управління бізнесом, наставництво, соціальні ініціативи, участь у відновленні громад, інноваційні та циркулярні бізнес-моделі.

У цьому аспекті циркуляція людського капіталу ветеранів може бути представлена як рух за такою логікою: «накопичення досвіду у військовій сфері - переоцінка й адаптація компетентностей - професійна або підприємницька переорієнтація - залучення до цивільної економіки - створення економічної та соціальної цінності - розвиток бізнесу, громад і національної економіки». Така логіка дозволяє розглядати підприємництво як один із ключових каналів циркуляції людського капіталу, оскільки саме через бізнес ветерани можуть не лише працевлаштовуватися, а й створювати нові робочі місця, залучати інших працівників, формувати локальні ринки, генерувати додану вартість і сприяти післявоєнному відновленню.

Науково доцільно виділити кілька етапів циркуляції людського капіталу ветеранів:

- перший - формування та накопичення людського капіталу у процесі військової служби, де розвиваються дисципліна, витривалість, лідерство, відповідальність, кризове мислення, командна взаємодія та управлінські навички;
- другий - перехідний, що охоплює демобілізацію, адаптацію до цивільного середовища, оцінку набутих компетентностей і визначення можливих напрямів їх використання;
- третій - трансформаційний, який передбачає професійну перепідготовку, підприємницьке навчання, розвиток фінансової грамотності, отримання консультаційної та психологічної підтримки;
- четвертий - економічне включення, коли ветеран реалізує свій людський капітал через зайнятність, самозайнятність або започаткування власного бізнесу;
- п'ятий - мультиплікативний, коли ветеранський бізнес створює додаткові ефекти: робочі місця, податкові надходження, нові послуги, розвиток громади, залучення інших ветеранів і формування соціального капіталу.

З економічного погляду, циркуляція людського капіталу ветеранів дає змогу вирішувати кілька важливих проблем (табл. 1).

Таблиця 1

Напрями подолання проблем людського капіталу через розвиток ветеранського підприємництва

Проблеми	Можливість вирішення
1	2
1. Дефіцит робочої сили	Працевлаштування, самозайнятність і створення власного бізнесу. Ветеранське підприємництво може створювати робочі місця не лише для самих ветеранів, а й для інших груп населення - членів сімей ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, молоді, людей старшого віку.
2. Втрата або недовикористання людського капіталу	Повернення накопиченого військового, управлінського, технічного й організаційного досвіду в цивільну економіку. Через підприємництво цей капітал не втрачається, а трансформується у створення бізнесу, робочих місць, послуг, управлінських практик і доданої вартості.
3. Дефіцит управлінських і лідерських компетентностей	Компенсувати дефіцит управлінських і лідерських компетентностей завдяки використанню в цивільній економічній діяльності досвіду командної роботи, оперативного планування, координації ресурсів, прийняття рішень у кризових ситуаціях і персональної відповідальності за результат.

Закінчення табл.1

1	2
4. Професійні дисбаланси на ринку праці	Найбільш придатними для розвитку ветеранського малого бізнесу є види діяльності, що забезпечують трансформацію набутих під час військової служби технічних, організаційних, логістичних, управлінських і цифрових компетентностей у цивільну економічну діяльність. До них належать ремонтні та сервісні послуги, будівництво, логістика, агровиробництво, дерево- і металообробка, переробка харчових продуктів, енергетичні й цифрові послуги, локальна торгівля, а також соціальне та циркулярне підприємництво. Вибір конкретного напрямку має ґрунтуватися на індивідуальних компетентностях ветерана, стані його здоров'я, ресурсних можливостях і потребах територіальної громади. Через навчання і підприємництво ветерани можуть закривати не лише наявні вакансії, а й створювати нові ніші господарської діяльності.
5. Слабка підприємницька активність у громадах	Активізувати підприємницьку діяльність у громадах через створення власних підприємств, розвиток самозайнятості, формування нових робочих місць, об'єднання у кооперативи та поширення успішного підприємницького досвіду серед місцевого населення. У цьому аспекті ветерани виступають не лише як працівники, а й як підприємці, роботодавці і локальні економічні агенти, які створюють додану вартість у громаді.
6. Соціальна пасивність та залежність від допомоги	Проблему пасивного використання людського капіталу ветерани вирішують через створення бізнесу, отримання доходів, участь у місцевому розвитку, сплату податків, залучення інших працівників у підприємницьку діяльність і формування власної економічної незалежності.
7. Дефіцит соціального капіталу і довіри в громадах	Підприємницька діяльність сприяє згуртованості громади, зменшенню соціальної ізоляції ветеранів і формуванню нової культури взаємодії між бізнесом, владою, громадськими організаціями та населенням.

Джерело: Узагальнено авторами на основі вивчення інформаційних ресурсів Міністерства у справах ветеранів, Українського ветеранського фонду [10; 11]

Ветерани можуть стати важливим ресурсом подолання проблем людського капіталу України, оскільки після завершення військової служби вони володіють специфічним набором компетентностей, що має економічну цінність для бізнесу, територіальних громад і держави. Йдеться про управлінський досвід, дисципліну, відповідальність, здатність працювати в умовах ризику, командну взаємодію, організаційні навички та практичний досвід прийняття рішень у кризових ситуаціях.

Залучення ветеранів до підприємницької діяльності дає змогу частково компенсувати дефіцит робочої сили, зменшити ризики втрати людського капіталу після завершення служби, активізувати розвиток малого бізнесу, створити нові робочі місця та посилити економічну спроможність територіальних громад. У цьому контексті ветеранське підприємництво виступає механізмом циркуляції людського капіталу, за якого військовий досвід і набуті компетентності трансформуються у цивільну економічну активність, створення доданої вартості, розвиток бізнесу та післявоєнне відновлення України.

У такому контексті ветеранське підприємництво сприяє не лише створенню нових суб'єктів господарювання та робочих місць, а й формуванню доданої вартості, розвитку інноваційної активності, піднесенню громадянського суспільства, зміцненню економічної стійкості та підвищенню конкурентоспроможності національної економіки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ветеранське підприємництво доцільно розглядати не лише як інструмент економічної реінтеграції ветеранів, а й як форму циркуляції людського капіталу, яка забезпечує повторне залучення набутого професійного, управлінського та соціального потенціалу до процесів створення економічної цінності.

Концепція циркуляції людського капіталу доповнює сучасне бачення циркулярної економіки, поширюючи її принципи на сферу використання інтелектуальних, професійних і управлінських ресурсів ветеранів. У цьому випадку об'єктом циркуляції виступають як економічні ресурси нематеріального і матеріального характеру (активи), так і людський капітал ветеранів, який через підприємницьку діяльність набуває нового економічного змісту та забезпечує безперервність процесів створення суспільної й економічної цінності.

Практичне значення запропонованого підходу полягає у можливості його використання як теоретичної основи для формування державної політики, розвитку ветеранського підприємництва, удосконалення механізмів економічної реінтеграції ветеранів, розроблення програм підтримки

підприємницької діяльності та інтеграції людського капіталу ветеранів у систему післявоєнного економічного відновлення України.

Перспективними напрямками подальших досліджень є розроблення методичних підходів до оцінювання циркуляції людського капіталу ветеранів, визначення її економічного ефекту та формування організаційно-економічних механізмів управління цим процесом.

References:

1. Hoichuk, V. and Liubomudrova, N. (2024), «Chynnyky formuvannia liudskoho kapitalu pidpriemstv v umovakh nestabilnosti», *Ekonomika ta suspilstvo*, No. 62, doi: 10.32782/2524-0072/2024-62-127.
2. Mostovenko, O. and Zinchenko, M. (2024), «Liudskyi kapital - osnovnyi aktyv Ukrainy: problemy ta mekhanizmy povernennia pislia viiny», *Prostorovy rozvytok*, No. 10, pp. 582–592, doi: 10.32347/2786-7269.2024.10.582-592.
3. Zlobin, D.L. and Petrunenko, Ya.V. (2025), «Sotsialne pidpriemnytstvo yak instrument ekonomichnoi reintehratsii veteraniv: ukrainskyi ta mizhnarodnyi dosvid», *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Pravo*, No. 88 (4), pp. 195–201, doi: 10.24144/2307-3322.2025.88.4.30.
4. Verbytska, A.V. (2024), «Vprovadzhennia partyspatyvnoi modeli rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva yak instrumentu reintehratsii veteraniv ta chleniv yikh simej na rivni hromady», *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, No. 32, pp. 39–43, doi: 10.32782/2415-3583/32.6.
5. Trajtenberg, M. (2025), «Human capital formation as a key component in Europe's defence build-up», *VoxEU: CEPR Policy Portal*, [Online], available at: <https://cepr.org/voxeu/columns/human-capital-formation-key-component-europes-defence-build>
6. Kychko, I. and Olkhovych, M. (2025), «Vykorystannia suchasnykh tekhnolohii upravlinnia personalom pry realizatsii biznes-modelei na pryntsyakh tsyrkuliarnoi ekonomiky v aharnomu sektori Ukrainy», *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, No. 4 (44), pp. 127–136, doi: 10.25140/2411-5215-2025-4(44)-127-136.
7. Kuzmin, O.Ye., Melnyk, O.H. and Horbal, N.I. (eds.) (2021), *Pidvyschennia konkurentospromozhnosti YeS: tsyrkuliarna ekonomika, Miski informatsiini systemy*, Lviv, [Online], available at: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/pages/16673/monografiyalvivskapolitehnika.pdf>
8. Shebanin, V.S. and Reshetilov, H.O. (2021), «Tsyrukuliarna ekonomika rehionu: teoretychnyi aspekt», *Visnyk aharnoi nauky Prychornomoria*, No. 4 (112), pp. 4–13, [Online], available at: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11488/1/112-4-13.pdf>
9. OECD (2025), *OECD Economic Surveys: Ukraine 2025*, OECD Publishing, Paris, doi: /10.1787/940cee85-en.
10. Ministry for Veterans Affairs of Ukraine (2025), [Online], available at: <https://mva.gov.ua/>
11. Ukrainian Veterans Fund (2025), «Zvit pro diialnist Ukrainskoho veteranskoho fondu za 2025 rik», [Online], available at: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/doc/report-2025.pdf>

Tsal-Tsalko Y., Moroz Y., Beder D.

Veteran entrepreneurship as a mechanism for the circulation of human capital

Abstract. The study conducted in the article provides grounds for arguing that veteran entrepreneurship should be regarded not only as an instrument for the economic reintegration of veterans, but also as a mechanism for human capital circulation, ensuring the renewed engagement of acquired professional, managerial, and social potential in processes of economic value creation. It has been demonstrated that the concept of human capital circulation complements the contemporary understanding of the circular economy by extending its principles to the use of veterans' intellectual, professional, and managerial resources. The objects of circulation include both intangible and tangible economic resources, or assets, and veterans' human capital, which acquires new economic significance through entrepreneurial activity and ensures the continuity of social and economic value creation. The circulation of veterans' human capital should be considered a scientific category reflecting the process of transition, transformation, and renewed productive application of veterans' knowledge, skills, experience, competencies, and socio-professional potential in the civilian economy following the completion of military service. The practical significance of the proposed approach lies in its potential use as a theoretical foundation for shaping public policy, developing veteran entrepreneurship, improving mechanisms for the economic reintegration of veterans, designing entrepreneurship support programmes, and integrating veterans' human capital into Ukraine's post-war economic recovery system.

Keywords: veteran entrepreneurship; veterans' human capital; human capital circulation; circular economy; economic reintegration of veterans; skills transfer; digitalization; post-war recovery; territorial communities.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2025.